

TROPISCHE FLORA

*21 natuurhistorische prenten
van bloemen en planten
om zelf in te lijsten*

HANS MULDER

Inleiding

In dit derde deel van 'Natuur aan de muur' worden bloemen en planten afgebeeld en beschreven die in het koude West-Europa niet konden groeien, maar waarvan, sinds de handel met Azië op gang kwam, veel producten wel bekend waren. Specerijen zoals nootmuskaat en peper werden steeds belangrijker en lucratiever voor de handel in Europa zelf. Verschillende Europese landen richtten daarom al vanaf het begin van de zeventiende eeuw Oost- en West-Indische Compagnieën op om de handel in die goederen veilig te stellen en indien mogelijk zelfs een monopoliepositie te verwerven. Omdat de meeste planten uitsluitend onder bepaalde ecologische omstandigheden groeien, was het zaak ter plekke handelsposten te hebben, of – en dat gebeurde ook – de zaden van die planten mee te nemen naar locaties waar de betreffende onderneming een handelspost had met hetzelfde klimaat als dat waar de plant vandaan kwam. Zo zijn uiteindelijk veel soorten op plaatsen terechtgekomen waar ze oorspronkelijk niet voorkwamen.

De zaden werden ook naar Europa gebracht. Maar tot de uitvinding van de tropische kas lukte het maar zelden om er een plant uit de tropen te laten

gedijen. De botanische tuinen van Leiden en Amsterdam moeten rond 1683 al zo'n tropische kas hebben gehad en waren daarmee de eerste met een dergelijke kas in de wereld. Als bedenker van de tropische kas wordt wel eens de naam van Paul Hermann (1646-1695) genoemd, die voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) lange tijd op Ceylon, het huidige Sri Lanka, had gewerkt en in 1677 naar de Nederlandse Republiek terugkeerde om een paar jaar later directeur van de Leidse hortus te worden en hoogleraar aan de universiteit aldaar.

In 1682 gaf de stad Amsterdam de opdracht voor de inrichting van een Hortus Medicus op een terrein dat na de zogenaamde Derde Uitleg (uitbreiding) van de stad nog groen was en niet bebouwd zou worden. Het is de plaats waar de huidige Hortus Botanicus nog steeds is te vinden. Vier jaar later kregen Jan en Maria Moninckx de opdracht om de bloeiende planten in de tuin te schilderen. Hun gouaches (schilderijen met dekkende waterverf) zijn geschilderd op perkament en verzameld in grote boekbanden.

De negen banden staan bekend onder de naam *Moninckx Atlas*. Ook destijds

bekende kunstschilders als Alida Withoos en Johanna Helena Herolt, de oudste dochter van Maria Sibylla Merian, hebben verscheidene bloemen en planten geschilderd die in de *Moninckx Atlas* zijn opgenomen. In dit boek worden tien van de in totaal 425 platen getoond. Hoewel een hortus in eerste instantie was bedoeld als plaats waar apothekers en artsen de medicinale werking van planten geleerd kon worden, vervulde de tuin ook de functie van siertuin, zeker na het in gebruik nemen van de tropische kas.

In dit deel is een mooie afbeelding opgenomen afkomstig uit het werk van Carolus Linnaeus, die tussen 1735 en 1738 in de Nederlandse Republiek woonde. Hij werkte op de Hartekamp bij Heemstede, een landgoed met een indrukwekkende tuin die eigendom was van de Amsterdamse koopman George Clifford. Omdat de door Linnaeus ontwikkelde systematiek (taxonomie) nog steeds wordt gebruikt bij de beschrijving van dieren en planten, mocht een afbeelding uit een van de door hem gemaakte boeken niet ontbreken.

Iemand die door de VOC was gevraagd bloemen en planten ter plaatse te

beschrijven en af te beelden was Georg Rumpf of Rumphius (1627-1702). Hij woonde en werkte op het Molukse eiland Ambon. Zijn boeken zouden uiteindelijk postuum in de Nederlandse Republiek verschijnen. Eerst een boek over schaal- en schelpdieren en andere 'zeegewassen': *D'Amboinsche rariteitkamer* (1705) en daarna werd tussen 1741 en 1750 in zes delen het *Herbarium Amboinense (Het Amboinsche kruidboek)* uitgegeven. Daarin worden de destijds op Ambon groeiende en gekweekte planten beschreven. Omdat de bloemen en planten in die boeken niet zijn ingekleurd, heb ik hier gekozen voor een kleine selectie uit *Rumphia*, een meerdelig werk met mooie afbeeldingen van Indonesische planten van de hand van Carl Ludwig Blume, die van 1823 tot 1826 directeur was van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, het tegenwoordige Bogor.

Ten slotte, maar niet in de laatste plaats zijn er nog acht prachtige platen opgenomen uit *Fleurs et fruits de Java* (1863) van de Nederlandse Berthe Hoola van Nooten. Net zoals over Linnaeus, Rumphius en Blume kunnen er over haar bijzondere levenswandel boeken vol worden geschreven. Op deze plaats moet ik het kort houden en

volstaan met te vertellen dat zij zonder opleiding tot botanicus en kunstenaar met dit boek een voortreffelijke prestatie heeft geleverd. Bij het maken van de platen is gebruikgemaakt van een in die tijd tamelijk nieuwe druktechniek: chromolithografie of kleurenlithografie. Er is dus in kleur gedrukt; de afdrucken zijn niet, zoals te doen gebruikelijk bij etsen (*Hortus Cliffortianus*) en 'gewone' lithografie (*Rumphia*), met de hand ingekleurd. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat in de *Fleurs et fruits de Java* wel extra accenten op het papier zijn aangebracht. Maar om de rijke kleurschakeringen van de bloemen en planten te benaderen kon dat ook niet anders.

Het bleek voor mij een flinke klus om uit te zoeken om welke planten het precies ging. Vaak kwamen de door de beschrijvers van weleer toegekende namen niet meer overeen met de huidige naam van de plant. Ik heb daarom wanneer ik over een specifieke toekenning twijfelde voor de zekerheid nog deskundige hulp ingeschakeld van Tinde van Andel en Norbert Peeters. De tekst is vervolgens nog van allerlei oneffenheden ontdaan door Barbara Luijken en Marijke Overpelt. Maar

mochten er toch nog fouten zijn blijven staan, komen die volledig voor rekening van mijzelf.

Alle afbeeldingen komen uit de rijke collecties van het Allard Pierson van de Universiteit van Amsterdam.

Hans Mulder

Bronnen van de afbeeldingen:

- Carl Ludwig Blume, *Rumphia, sive Commentationes botanicae, imprimis de plantis Indiae Orientalis, tum penitus incognitis, tum quae in libris Rheedii, Rumphii, Roxburghii, Wallichii, aliorum recensentur* (Leiden/Brussel, 1835-1848).
- Carolus Linnaeus, *Hortus Cliffortianus plantas exhibens quas in hortis tam vivis quam siccis, Hartecampi in Hollandia...* (Amsterdam, 1737).
- Berthe Hoola van Nooten, *Fleurs et fruits de Java (Fleurs, fruits et feuillages choisis de la flore et de la pomone de l'île de Java)* (Brussel, 1863).
- *Moninckx Atlas: catalogus in de vorm van een geschilderd herbarium van de planten in de Hortus Medicus van de stad Amsterdam* (Amsterdam, 1687-1749).

Amerikaanse koraalboom

Jan en Maria
Moninckx

*Moninckx Atlas:
catalogus in de vorm
van een geschilderd
herbarium van de
planten in de Hortus
Medicus van de stad
Amsterdam
Amsterdam,
1687-1749*

Vol. 2

Plaat 27

Gouache op perkament
Afmetingen: 53 x 36 cm

In de na zijn dood uitgegeven beschrijving door Jan Commelin (*Horti medici Amstelodamensis rariorum ... plantarum Historia* (1697-1701, Vol. 1, p. 211) staat dat deze plant in de 'Amsterdamse Hof' in 1688 en 1689 tot bloei was gekomen. Iets wat tot dan toe zelfs in Italië niet was gelukt, aldus Commelin. Dat kwam volgens hem doordat de plant niet tegen kou bestand is. Ook al schrijft Commelin het niet, deze boom moet zijn gekweekt in de tropische kas die de Amsterdamse Hortus Botanicus waarschijnlijk al sinds 1683 heeft gehad: op dat moment een noviteit. De boom kon, zo vervolgt de schrijver, niet alleen worden gekweekt van zaden, maar ook door de rode boon waarin de zaden zitten gewoon in de grond te steken. De koraalboom dient als voedselplant van veel dieren, waaronder verschillende soorten insecten en vogels. Hoewel deze koraalboom oorspronkelijk in de Caraïben groeit, kwamen de zaden van dit specifieke exemplaar volgens Commelin uit Brazilië. Dit zou erop kunnen duiden dat het misschien een andere soort is, al lijkt D.O. Wijnands, de beschrijver van de planten uit de *Moninckx Atlas*, geen twijfel te hebben.

CARTE D'IDENTITÉ

Klasse Spermatopsida (Zaadplanten)
Orde Fabales
Familie Fabaceae (Vlinderbloemenfamilie)
Geslacht *Erythrina*
Soort *Erythrina corallodendron*
Leefgebied Caraïben (oorspronkelijk)
Hoogte tot 30 meter
Bijzonderheden er zijn meer dan 120 soorten
koraalbomen. Deze soort komt
inmiddels behalve op de Caraïben
ook voor in Kenia en Maleisië.

Astronia papetaria

Carl Ludwig
Blume et al.

*Rumphia, sive
Commentationes
botanicae, imprimis
de plantis Indiae
Orientalis, tum
penitus incognitis,
tum quae in libris
Rheedii, Rumphii,
Roxburghii, Wallichii,
aliorum recensentur*

Leiden/Brussel,
1835-1848

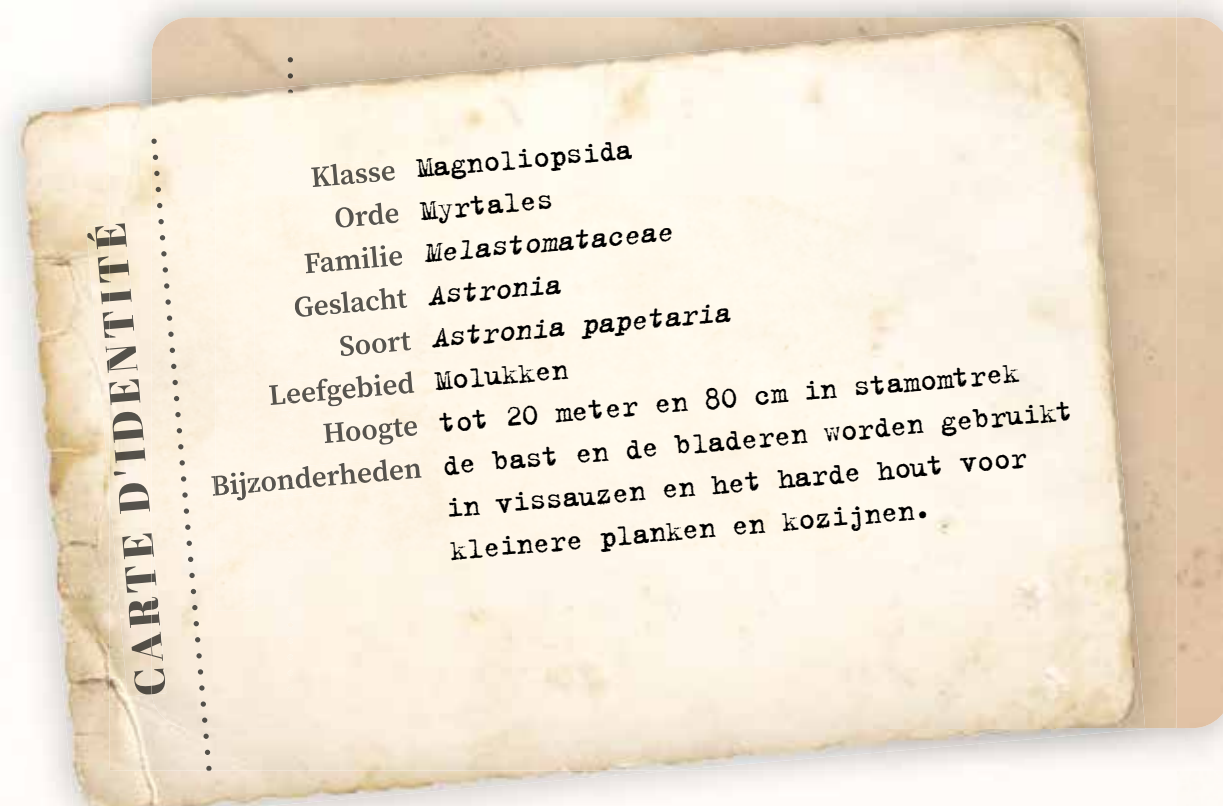
Vol. 1

Plaat 6

Ingekleurde lithografie

Afmetingen: 43 x 27 cm

Georg Rumphius beschreef de *Astronia papetaria* onder de naam *Pharmacum papetarium* en noemde de plant in het Nederlands 'Brey-middel'. De beschrijving en de afbeelding werden gepubliceerd in het vierde deel (1743) van *Het Amboinsche kruidboek* op pagina 134 (plaat 69). Waarom Rumphius de plant 'Brey-middel' noemt, wordt in de tekst niet duidelijk. Opmerkelijk is dat in de huidige literatuur over deze plant niet meer wordt vermeld dan wat Rumphius erover schreef. Kennelijk is het nut van de *Astronia papetaria* voor menselijk gebruik beperkt: de stam van de boom is te smal voor een meer industriële winning van hardhout, zoals in een van de teksten is te lezen.

Cardwell lelie

**Jan en Maria
Moninckx**

*Moninckx Atlas:
catalogus in de vorm
van een geschilderd
herbarium van de
planten in de Hortus
Medicus van de stad
Amsterdam,
Amsterdam,
1687-1749*

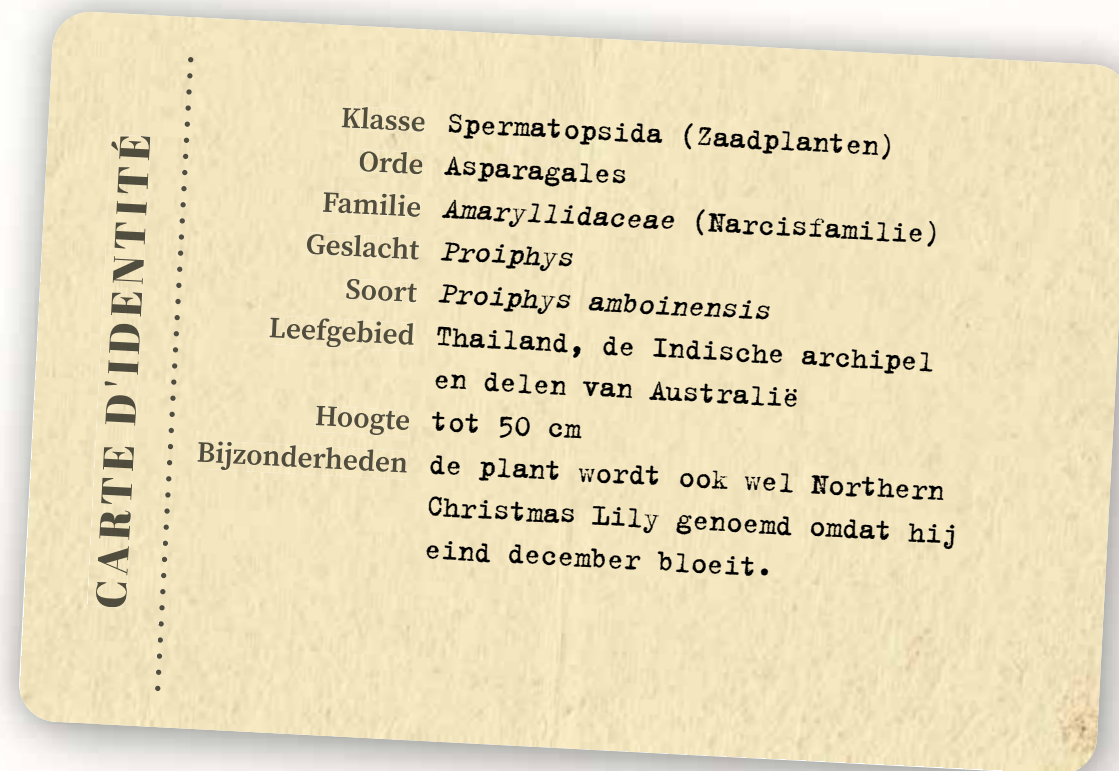
Vol. 2

Plaat 9

Gouache op perkament

Afmetingen: 53 x 36 cm

Deze afbeelding werd opgenomen in het postuum uitgegeven werk van Jan Commelin, die tot zijn dood in 1692 de beheerder van de Amsterdamse hortus was. Commelin had de bol van deze in Europa tot dan toe onbekende plant ergens vóór 1690 vanuit Batavia toegezonden gekregen. De beschrijving in het in 1697 uitgegeven *Horti medici Amstelodamensis rariorum ... plantarum Historia* is een holotype. Dat wil zeggen dat de eerste formele beschrijving van de plant is gebaseerd op de daarbij getoonde afbeelding. Georg Rumphius schreef in hoofdstuk 46 van het zesde deel van zijn *Amboinsche kruidboek* dat deze 'Wilde ajuin' werd gebruikt als braakmiddel, bijvoorbeeld na het eten van 'verkeerde' vis of schaaldieren. Ook konden schijfjes van de wortel als pleister helpen bij de genezing van 'Bloedzweeren en Negenooogen'.

Crinum zeylanicum

Jan en Maria
Moninckx

*Moninckx Atlas:
catalogus in de vorm
van een geschilderd
herbarium van de
planten in de Hortus
Medicus van de stad
Amsterdam
Amsterdam,
1687-1749*

Vol. 1
Plaat 34

Gouache op perkament
Afmetingen: 53 x 36 cm

Bij deze door Jan Moninckx gemaakte gouache staan drie namen waaronder deze plant in de zeventiende eeuw bekend stond. In het Nederlands heette die: 'Groote Ceylonse Lelij-Narcis met breede Bladeren, sneeuw-witte Blommen, van buyten Purpurgestreept'. Jan Commelin vermeldde de bloem in zijn *Horti medici Amstelodamensis rariorum... plantarum Historia* (1697-1701, Vol. 1, p. 73, plaat 37). Vanuit de handelsposten van de VOC op Ceylon, het tegenwoordige Sri Lanka, werden zaden en bollen naar de Republiek verscheept. Veel van die planten werden tot wasdom gebracht in de tropische kas van de Amsterdamse Hortus Botanicus. Hoewel deze exotische planten ook werden verzameld om hun schoonheid, lag de nadruk van de verzameling op de medicinale toepassingen van de plant. Daarbij werd dankbaar gebruikgemaakt van de kennis van de lokale bevolking. Deze *Crinum zeylanicum* voldeed aan beide eisen: mooi en nuttig, mits goed toegepast. Want bij verkeerd gebruik is de plant giftig.

CARTE D'IDENTITÉ

Klasse Spermatopsida (Zaadplanten)
Orde Asparagales
Familie Amaryllidaceae (Narcisfamilie)
Geslacht *Crinum*
Soort *Crinum zeylanicum*
Leefgebied oorspronkelijk India en Sri Lanka;
inmiddels ook Midden-Amerika
Hoogte tot circa 120 cm
Bijzonderheden de *Crinum zeylanicum* kent verschillende
medicinale toepassingen. Zo geeft de
bol van de plant verlichting van
reumatische pijn en wordt het blad
gebruikt om het herstel van wonden
en zweren te bespoedigen.

Doerian

**Berthe Hoola
van Nooten**

*Fleurs et fruits de
Java (Fleurs, fruits
et feuillages choisis
de la flore et de la
pomone de l'île de
Java)*

Brussel, 1863

Plaat 28
Met de hand bijgekleurde
chromolithografie
Afmetingen: 59 x 43 cm

Volgens Berthe Hoola van Nooten bestaan er ten aanzien van de doerian twee soorten mensen: zij die de vrucht intens haten vanwege de misselijkmakende geur en zij die de smaak het allerlekkerst vinden en de doerian de koning van de vruchten noemen. De sterke, naar het schijnt bijna ondragelijke geur trekt dieren aan die in staat zijn om de grote pit door te slikken en elders uit te poepen waardoor de boom zich kan verspreiden. De doerian bloeit in de nacht. Dat komt omdat de bloemen van de doerian door nectarvleermuizen worden bestoven. Deze bijzondere boom werd voor het eerst uitgebreid beschreven door de op Ambon wonende Georg Rumphius en gepubliceerd in diens postuum verschenen *Het Amboinsche kruidboek* (1741-1750).

CARTE D'IDENTITÉ

Klasse **Spermatopsida (Zaadplanten)**
Orde **Malvales**
Familie **Malvaceae (Kaasjeskruidfamilie)**
Geslacht ***Durio***
Soort ***Durio zibethinus***
Leefgebied **grote delen van de tropen**
Hoogte **tot 50 meter (boom),
30 cm (lengte vrucht)**
Bijzonderheden **de geur van de doerian is zo penetrant
dat hij op verschillende plaatsen is
verboden. In Singapore bestaat er een
speciaal verbodsbord voor.**

Strychnos ignatii

Carl Ludwig
Blume et al.

*Rumphia, sive
Commentationes
botanicae, imprimis
de plantis Indiae
Orientalis, tum
penitus incognitis,
tum quae in libris
Rheedii, Rumphii,
Roxburghii, Wallichii,
aliorum recensentur*

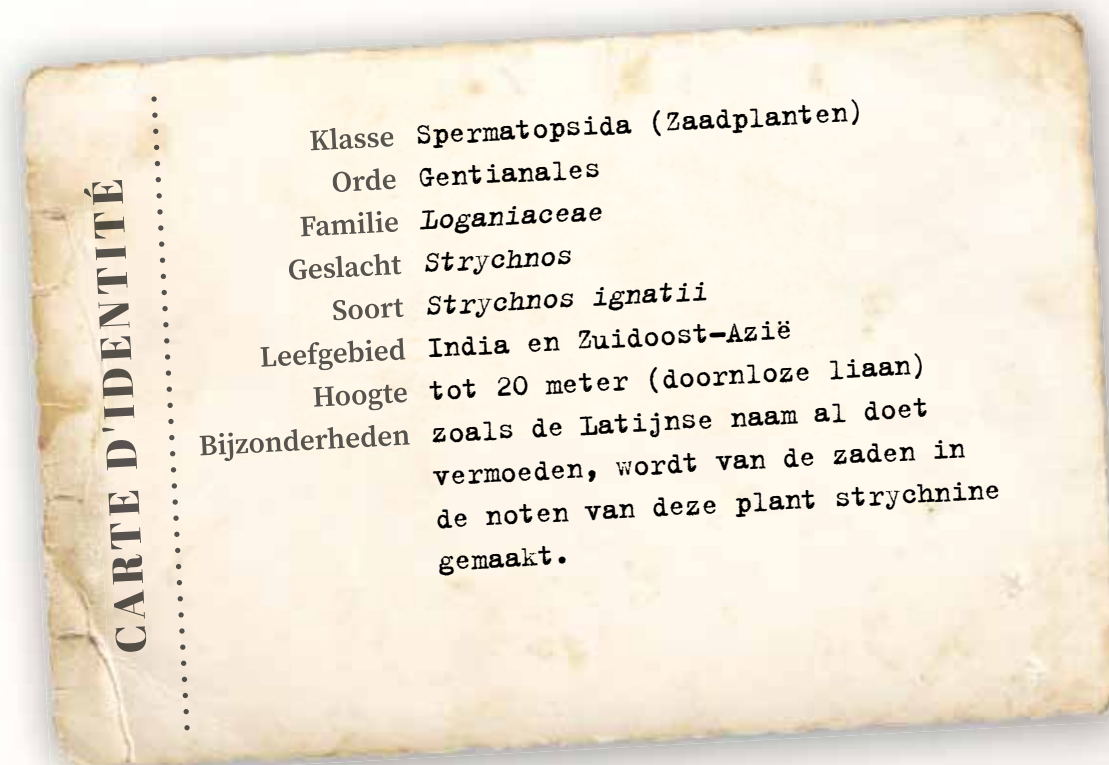
Leiden/Brussel,
1835-1848

Vol. 1

Plaat 24

Ingekleurde lithografie
Afmetingen: 43 x 27 cm

Carl Blume noemde deze plant *Strychnos tiéute*. Aanvankelijk dacht ik dat het de verouderde naam was voor de braaknoot (*Strychnos nux-vomica*). Gelukkig vroeg ik het voor de zekerheid nog even aan Tinde van AnDEL, hoogleraar etnobotanie. Zij kon vertellen dat het in feite de *Strychnos ignatii* was, een plant waarvan de zaden nóg giftiger zijn dan die van de braaknoot. In de alternatieve geneeskunde wordt strychnine soms in zeer kleine doses gebruikt. Hoewel de effectiviteit ervan door de reguliere geneeskunde nog niet is aangetoond, is de keuze van de juiste soort vanzelfsprekend van essentieel belang. De werkzame stof, die in 1818 voor de westerse wetenschap werd ontdekt, is gebruikt als rattengif, figureerde in menige detective als middel om mensen om het leven te brengen en blijkt in het werkelijke leven ook regelmatig toegepast te zijn. De jezuïet Georg Kamel (1661-1706) noemde deze plant 'De bonen van St. Ignatius'. In 1778 nam de botanicus Peter Jonas Bergius, eveneens lid van de orde van de heilige Ignatius van Loyola, de verwijzing over en gaf de plant de binominale naam: *Strychnos ignatii*. Waarmee de vraag rijst wat de mannen moeten hebben gedacht toen zij een zeer giftige plant die naam meegaven.

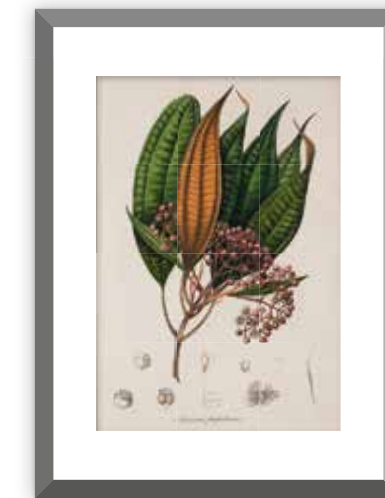
Natuur aan de muur: tips & tricks

De prachtige prenten in dit boek lenen zich uitstekend om thuis aan de muur op te hangen.

De afbeeldingen zijn heel makkelijk in te lijsten, maar het is ook mogelijk om ze met spelden aan de muur te bevestigen.

Om het mooiste effect te bereiken zou de ruimte tussen de afbeeldingen 3-5 cm moeten zijn. Let op dat die ruimte altijd dezelfde is.

Als je meerdere platen bij elkaar ophangt, laat sommige dan aan de bovenkant lijnen om structuur aan te brengen.

Durf gerust verschillende onderwerpen bij elkaar te hangen.

Wissel de platen regelmatig en je interieur krijgt een nieuw accent.